

Krzysztof Ratajczak

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu

Dzieje średniowiecznego szkolnictwa w polskich czasopismach naukowych XIX i początków XX wieku (do 1918 r.)

Rozwój polskiego czasopiśmiennictwa naukowego nastąpił dopiero w drugiej połowie XIX wieku, a związany był z powstawaniem instytucji naukowych, takich jak Towarzystwo Naukowe w Krakowie, wydające w latach 1817–1871 „Rocznik Tow. Nauk w Krakowie”, przekształcone następnie w Akademię Umiejętności¹, wydającą „Rozprawy AU” oraz „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń AU”; Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, wydające od 1897 r. „Rocznik Krakowski”. We Lwowie powołane w październiku 1886 r. Towarzystwo Historyczne wydawało „Kwartalnik Historyczny” – jego pierwszy numer ukazał się w roku 1887. Lwowskie środowiska inteligencji integrowało też założone w 1868 r. Towarzystwo Pedagogiczne, którego organem prasowym było czasopismo „Szkoła”. Stolica Galicji była także miejscem wydawania „Przeglądu Pedagogicznego” – dwutygodnika ukazującego się od 1882 r., oraz poczytnego, zwłaszcza wśród nauczycieli szkół średnich, „Muzeum” (od roku 1885)². W Warszawie głównym periodykiem była „Biblioteka Warszawska” (od 1841 r.), w 1905 r. założono natomiast „Przegląd Historyczny”³. Poczytnym tytułem było też „Ateneum”, wydawane od 1841 r.⁴ Pismo to, adresowane do polskiej inteligencji, miało charakter encyklopedyczny, starało się objąć różne aspekty nauki. W zaborze pruskim najważniejszymi czasopismami naukowymi były „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poz-

¹ Właściwą działalność AU rozpoczęła w 1873 r. Zob.: K. Tymieniecki, *Zarys dziejów historiografii polskiej*, Kraków 1958, s. 46.

² Por.: A. F. Grabski, M. H. Serajski, *Historiografia*, [w:] *Historia nauki polskiej*, red. B. Suchodolski, t. 4: 1863–1918, cz. 3, red. Z. Skubała-Tokarska, Wrocław 1987, s. 578–658; L. Zasztowt, *Popularyzacja nauki. Publikacje książkowe i czasopisma*, [w:] tamże, t. 4, cz. 1–2, red. Z. Skubała-Tokarska, Wrocław 1987, s. 599 i n.

³ Zob.: J. Maternicki, *Historiografia polska XX wieku*, cz. 1: *Lata 1900–1918*, Wrocław 1982, s. 20 i n.

⁴ Z. Kmiecik, *Czasopismo „Ateneum” (1876–1901) oraz jego oblicze społeczne i naukowe*, Wrocław 1985.

nańskiego” (od 1860 r.) oraz „Zapiski Towarzystwa Naukowego Toruńskiego” i „Roczniki TNT” (od 1878 r.)⁵ Do ważnych periodyków naukowych należy zaliczyć także „Rocznik Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie”, wydawany od 1828 r. Kwerendzie na potrzeby tej analizy poddano szereg innych periodyków, które jednak nie odegrały poważniejszej roli w rozwoju polskiej historiografii oświatowej. Zasygnalizowano jedynie artykuły istotne dla podjętej tu tematyki badawczej. Analiza zawartości wymienionych czasopism była po części dziełem historyków zawodowych związanych z Uniwersytetem Jagiellońskim czy z jednym z istniejących w Krakowie, Poznaniu, Toruniu, Warszawie towarzystw naukowych, po części natomiast owocem naukowych dociekań historyków-amatorów i miłośników historii.

Taki stan rzeczy miał liczne przyczyny. Na plan pierwszy wysunąć należy brak silniejszych ośrodków naukowych, zwłaszcza uniwersytetów, które stymulowałyby proces kształcenia historyków zawodowych. Polskie uczelnie wyższe poddawane były w analizowanym okresie rozlicznym szykanom, często utrudniającym właściwą działalność naukową. Kolejnym problemem były kwestie natury politycznej, skutkujące między innymi brakiem w poszczególnych zaborach porównywalnych możliwości prowadzenia pracy badawczej ze względu na niejednorodną politykę oświatową zaborców. Ze strony Polaków nie sprzyjały spoglądaniu w zamierzłą przeszłość działania zmierzające do odzyskania niepodległości i siłą rzeczy koncentrujące uwagę na historii najnowszej. Zarówno autorów, jak i czytelników interesowały kwestie bieżące, związane choćby z nurtem modernistycznym⁶, do dziejów dawniejszych odwoływano się z mniejszą intensywnością. Interesowano się wówczas głównie historią polityczną, choć coraz częściej podejmowano próby „integralnego” podejścia do badań historycznych. Zajmowano się przy tym głównie historią Polski, a zwłaszcza dziejami prawa, Kościoła, społeczeństwa i wreszcie nauki i oświaty. Wśród publikacji naukowych średniowiecze było niezbyt często reprezentowane, a dotyczy to zwłaszcza interesującej nas tematyki szkolnej i edukacyjnej. Jest to poniekąd zastanawiające, jeśli zważyć na przykład na spore zainteresowanie antykiem, a później pedagogiką renesansową⁷. Warto podkreślić, że apel o należyte traktowanie tej tematyki badawczej wystosowano już w 1809 r. w „Pamiętniku War-

⁵ Zob. zestawienia bibliograficzne: *Bibliografia historii Polski XIX wieku*, red. S. Płoski, t. 1: 1815–1831, Wrocław 1958; S. Karwowski, *Czasopisma wielkopolskie. Część pierwsza: 1796–1859*, Poznań 1908; *Bibliografia polska 1900–1918*, „Przegląd Historyczny” 21 (1917–1918). Zob. także: H. Barycz, *Rozwój historii oświaty, wychowania i kultury w Polsce*, Kraków 1949; S. Sztobryn, *Polskie badania nad myślą pedagogiczną w latach 1900–1939 w świetle czasopiśmiennictwa. Ujęcie metahistoryczne*, Łódź 2000.

⁶ J. Kolbuszowska, *Mutacja modernistyczna w historiografii polskiej: przełom XIX i XX wieku*, Łódź 2005.

⁷ Zob. np.: A. Danysz, *Święty Hieronim i święty Augustyn a literatura świecka*, „Eos” 1900, s. 92–112. Tekst ten opublikowany został także w pracy: *Polskie badania nad myślą pedagogiczną w latach 1900–1939*. Parenga, wstęp S. Sztobryn, oprac. S. Sztobryn, M. Świtka, Gdańsk 2006, s. 219–236.

szawskim”); był to mianowicie *Prospekt historii narodu polskiego*⁸. W odpowiedzi, już w 1816 r. J. Lelewel opublikował w „Tygodniku Wileńskim” studium o dziejach polskiego szkolnictwa⁹. Apel o poważne traktowanie narodowej historii poskutkował również wzrostem liczby publikacji źródłowych, na bazie których opracowano następnie szereg publikacji naukowych. Koniecznych materiałów źródłowych dostarczyły takie wydawnictwa, jak *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski*, wydawany przez hrabiego Edwarda Raczyńskiego w Poznaniu, czy też wydania konstytucji i kanonów polskich synodów prowincjonalnych i diecezjalnych¹⁰.

Według obliczeń Jerzego Maternickiego, w latach 1900–1918 opublikowano łącznie ponad 2800 rozpraw i artykułów, z czego 851 dotyczyło średniowiecza. W tej liczbie jednak zaledwie 10 według tegoż autora (co zostanie skorygowane w poniżej analizie) dotyczyło spraw oświaty. Pokazuje to wyraźnie specyfikę ukierunkowania badawczego polskich historyków. Nie oznacza to bynajmniej zupełnego braku zainteresowania. Autorzy prac poświęconych średniowiecznemu szkolnictwu wydawali bowiem głównie obszerne publikacje książkowe – czego przykładem są monografie autorstwa Joachima Lelewela¹¹, Józefa Szujskiego¹², Antoniego Małeckiego¹³, Józefa Łukaszewicza¹⁴ czy Antoniego Karbowiaka¹⁵. Dziejami kultury i oświaty interesowali się zresztą także Hugo Kołłątaj¹⁶, Jan Śniadecki¹⁷, Józef Sołtykiewicz¹⁸, Jerzy Samuel Bandtkie¹⁹.

⁸ W. Smoleński, *Szkoły historyczne w Polsce. Główne kierunki poglądów na przeszłość*, Warszawa 1986, s. 43 i n.; K. Tymieniecki, *Zarys dziejów historiografii polskiej*, Kraków 1958, s. 36 i n.; tenże, *Dziejopisarstwo okresu średniowiecznego w latach 1886–1936*, „Kwartalnik Historyczny” 51 (1937), s. 258–288.

⁹ J. Lelewel, *Oświecenie i nauki w Polsce aż do czasu zaprowadzenia w niej druku*, „Tygodnik Wileński” 1816. Praca ta ukazała się również w postaci książkowej, zob. przyp. 11.

¹⁰ Dla przykładu: *Antiquissimae constitutiones sinodales provinciae Gnesnensis. Maxima ex parte nunc primum e codicibus manu scriptis typis mandata*, ed. R. Hube, Petropoli 1856.

¹¹ J. Lelewel, *Oświecenie i nauki w Polsce aż do czasu wprowadzenia do niej druku*, [w:] tenże, *Polska wieków średnich*, t. 4, Poznań 1851.

¹² J. Szujski, *Dzieje oświaty w Polsce przed Kazimierzem Wielkim*, [w:] tenże, *Dzieła*, ser. II, t. 8, Kraków 1888, s. 292–328.

¹³ A. Małecki, *Klasztory i zakony w obrębie wieków średnich*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1875, t. 2.

¹⁴ J. Łukaszewicz, *Krótki opis historyczny kościołów parochialnych, kościółków, kaplic, klasztorów, szkółek parochialnych, szpitali i innych zakładów dobroczynnych w dawnej diecezji poznańskiej*, t. 1–3, Poznań 1858–1863.

¹⁵ A. Karbowiak, *Dzieje wychowania i szkół w Polsce w wiekach średnich*, t. 1–3, Petersburg 1898.

¹⁶ H. Kołłątaj, *Stan oświecenia w Polsce w ostatnich latach panowania Augusta III (1750–1764)*, t. 1–2, Poznań 1881.

¹⁷ J. Śniadecki, *Pisma rozmaite*, t. 1: *Żywoty uczonych Polaków*, Warszawa 1818.

¹⁸ J. Sołtykiewicz, *O stanie Akademii Krakowskiej od założenia jej w roku 1347 aż do terazniejszego czasu krótki wykład historyczny... na posiedzeniu publicznem Szkoły Głównej dnia 10 maja roku 1810 podany*, Kraków 1810.

¹⁹ J. S. Bandtkie, *Historia Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie*, Kraków 1821.

Czołowym ośrodkiem badań nad historią oświaty była w interesującym nas okresie Akademia Umiejętności, łącząca z woli Józefa Szujskiego dzieje oświaty z dziejami literatury²⁰. Oświata średniowieczna stanowiła przedmiot badań historyków warszawskich – np. w latach 1903–1907 wydano tylko pięć prac na ten temat²¹.

Znaczący wzrost zainteresowania historią szkolnictwa nastąpił wraz z publikacją przez Antoniego Karbowiaka monumentalnych *Dziejów wychowania i szkół w Polsce w wiekach średnich*²². Karbowiak położył duże zasługi dla interesującego nas tematu. W „Przeglądzie Powszechnym” w 1897 r. opublikował ważne studium poświęcone szkolnej edukacji Piastów, analizując pierwsze polskie szkoły²³. Publikował na łamach „Rocznika Towarzystwa Naukowego Toruńskiego” oraz „Kwartalnika Historycznego” szereg studiów poświęconych dziejom szkół w poszczególnych dzielnicach dawnej Polski. Przykładem takich prac są *Szkola katedralna kujawska w wiekach średnich*²⁴ czy *Szkoły diecezji chełmińskiej w wiekach średnich*²⁵. Temat szkół katedralnych kontynuował, publikując na łamach „Muzeum” w 1898 r. artykuł na temat szkoły krakowskiej. Osobny tekst poświęcił szkołom parafialnym w polskim średniowieczu²⁶, a także nauczycielom szkolnym²⁷. Karbowiaka interesowała także edukacja świeckich elit, czego świadectwem jest rozprawa pt. *Przywileje szlacheckie i ich wpływ na rozwój oświaty w Polsce* („Muzeum”, 1905 r.). Wszechstronna analiza metod kształcenia oraz lektur czytanych w średniowiecznych szkołach zaowocowała z kolei artykułem w specjalistycznym czasopiśmie dla nauczycieli „Szkola”²⁸.

Ważnym obszarem badawczym uczonego związanego z Uniwersytetem Jagiellońskim były naturalnie dzieje krakowskiej uczelni. Pisał o tradycjach ubioru studenckiego i profesorskiego²⁹, zebrał wzmianki o kobietach wspierających

²⁰ J. Hulewicz, *Działalność wydawnicza Akademii Umiejętności w Krakowie w zakresie historii literatury polskiej oraz historii oświaty i szkolnictwa w Polsce w latach 1873–1918*, „Pamiętnik Literacki” 51 (1960), z. 1–2, s. 45–104.

²¹ J. K. Kochanowski, *Dziejopisarstwo polskie w latach 1903–1907*, „Przegląd Narodowy” 2 (1909), t. 3, z. 3, s. 272 i n.

²² A. Karbowiak, *Dzieje wychowania i szkół...*

²³ A. Karbowiak, *Wykształcenie szkolne laików, zwłaszcza Piastowiczów, od 966 do 1364 r.*, „Przegląd Powszechny” 3 (1897), s. 410–433.

²⁴ A. Karbowiak, *Szkola katedralna kujawska w wiekach średnich*, „Kwartalnik Historyczny” 12 (1898), s. 763–777.

²⁵ A. Karbowiak, *Szkoły diecezji chełmińskiej w wiekach średnich*, „Roczniki TNT” 6 (1899).

²⁶ A. Karbowiak, *Szkoły parafialne w Polsce XIII i XIV wieku*, „Rozprawy AU. Wydział Filologiczny” 25 (1896), s. 356–366; 1897, ser. II, t. 10, s. 292–360.

²⁷ A. Karbowiak, *Klecha w XVI wieku*, „Przegląd Powszechny” 1898, nr 3.

²⁸ A. Karbowiak, *Zestawienie i ocena najstarszej naszej książki szkolnej*, „Szkola” 1898, nr 23, s. 205–208; nr 24, s. 213–217.

²⁹ A. Karbowiak, *Strój żaków Uniwersytetu Jagiellońskiego w XV–XVI wieku*, „Przegląd Powszechny” 1886, s. 205–215.

Uniwersytet, analizował także księgi immatrykulacji i promocji krakowskiej uczelni³⁰. Na temat dziejów UJ publikował artykuły w „Kwartalniku Historycznym” również Aleksander Brückner³¹. Badacz ten pisał także o istotnym z punktu widzenia nauczania religijnego Kościoła polskiego wieków średnich zbiorze kazań – *Kazaniach świętokrzyskich*³². O uczniach szkół krakowskich oraz studentach krakowskiego uniwersytetu pisał także Ignacy Polkowski³³.

Wiele kwestii dotyczących oświaty średniowiecznej poruszali księża, którzy parali się historią amatorsko, często niestety bez należytego przygotowania metodologicznego. Niemniej podejmowali oni żmudne czasami badania, przynoszące sporo materiału źródłowego. Jednym z takich duchownych był ksiądz Józef Mętlewicz, publikujący na łamach „Pamiętnika Religijno-Moralnego” artykuły na temat historii kościelnego prawodawstwa, obejmujące naturalnie również kwestie edukacyjne. Zwraca uwagę cykl publikacji z lat 1851–1854 na temat synodów łęczyckich z XIII w., które wpłynęły znacząco na stan polskiego szkolnictwa parafialnego, regulując m.in. kwestie wymagań stawianych nauczycielom, w tym obowiązku znajomości języka polskiego³⁴. Ksiądz Fabisz interesował się z kolei kwestią początków polskiego szkolnictwa parafialnego³⁵.

Znaczący wpływ na ilość i jakość publikacji poświęconych średniowiecznemu szkolnictwu mieli nauczyciele szkolni, z których część ukończyła studia historyczne w Krakowie, zdobywając tytuły naukowe. Znakomitym przykładem takiej pracy naukowej szkolnego pedagoga była działalność nauczyciela gimnazjalnego z Tarnowa, Jana Lenieka (1857–1920)³⁶. Jeszcze w czasach studiów opublikował w „Przeglądzie Akademickim” rozprawę pt. *Uniwersytet Kazimierzowski na tle stosunków uniwersyteckich w wiekach średnich*³⁷.

³⁰ A. Karbownik, *Kobieta w Uniwersytecie Jagiellońskim w XV wieku*, „Muzeum” 1904; tenże, *Studia statystyczne z dziejów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1433/1434–1509/1510*, „Archiwum dla Historii Literatury Polskiej Akademii Umiejętności” 12 (1910).

³¹ *Język narodowy w Uniwersytecie Krakowskim (w pięćsetną rocznicę)*, „Kwartalnik Historyczny” 14 (1900), s. 191 i n.

³² A. Brückner, *Świeżo odkryty zabytek języka polskiego*, „Ateneum” 1890, t. 2, s. 374 i n.

³³ I. Polkowski, *Szkoły w Polsce i ubodzy uczniowie krakowscy w czasach najdawniejszych*, „Przegląd Polski” 1878, nr 2.

³⁴ „Pamiętnik Religijno-Moralny” 21 (1851), s. 381–392; 22 (1852), s. 249–266; 24 (1853), s. 333–341; 26 (1854), s. 385–398. Zob. również: E. Kula, *Lokalność czy patriotyzm. Historia jako przedmiot zainteresowań naukowych i literackich nauczycieli zatrudnionych w rządowych, męskich szkołach średnich Królestwa Polskiego w latach 1833–1862*, [w:] *Historia wychowania w kształceniu nauczycieli. Tradycja i współczesność. Teoria i praktyka*, red. T. Gumuła, S. Majewski, Kielce 2005, s. 289 i n.

³⁵ X. Fabisz, *Szkółki parafialne od roku 1233*, „Tygodnik Poznański” 1863.

³⁶ Zob. biogram autorstwa Ewy Barnaś-Baran, [w:] *Słownik biograficzny polskiej historii wychowania*, s. 462–466.

³⁷ „Przegląd Akademicki” 1879.

Z kolei na rocznicę fundacji jagiellońskiej zamieścił w „Muzeum” stosowny artykuł³⁸.

Historia szkół w poszczególnych miejscowościach była często domeną zainteresowań lokalnych regionalistów, z różnym zresztą skutkiem naukowym. W pierwszej połowie XIX w. ks. Stanisław Kotarbiński i ks. Walenty Witkowski opublikowali kilka artykułów poświęconych kościołom parafialnym i kolegiackim położonym w granicach diecezji kieleckiej – zwłaszcza kolegiatom w Kielcach i Skalbmierzu³⁹. Zawierają one szereg informacji na temat funkcjonowania szkół. Brak w nich co prawda głębszej refleksji, a stanowią jedynie kronikarskie odnotowanie faktów, niemniej są cennym materiałem źródłowym⁴⁰. Księża często publikowali prace przyczynkarskie, m.in. na temat poglądów pedagogicznych Ojców Kościoła w czasopiśmie „Ateneum Kapłańskie”. Należy zwrócić uwagę na artykuły autorstwa Jacka Woronieckiego i Apolonii Koperskiej poświęcone św. Tomaszowi z Akwinu i jego roli w rozwoju scholastyki, czy szerzej – filozofii chrześcijańskiej, w tym w odniesieniu do kwestii edukacji⁴¹. Ksiądz Alfons Mańkowski przeanalizował źródła dotyczące dziejów szkolnictwa parafialnego diecezji chełmińskiej⁴². Sporo cennego materiału źródłowego zgromadził w swych pracach ksiądz Jan Wiśniewski⁴³.

Wreszcie do epoki średniowiecza sięgali badacze specjalizujący się w okresach późniejszych, co było możliwe m.in. dzięki praktyce odbywania seminariów magisterskich i doktorskich poświęconych tej epoce, a mających zapewne przygotować warsztat badawczy historyka. Takim uczonym był np. Waldemar Osterloff kojarzony z badaniami nad epoką oświecenia, który opublikował ciekawy tekst poświęcony traktatowi pedagogicznemu Wincentego z Beauvais i wydał tzw. *Pamiętnik Walafrieda Strabona*⁴⁴.

³⁸ J. Leniek, *Założenie Akademii Krakowskiej w r. 1364 i jej reforma w r. 1400*, „Muzeum” 1900.

³⁹ W. Witkowski, *Kolegiata Panny Maryi w Kielcach*, „Pamiętnik Religijno-Moralny” 9 (1845), s. 193–219; S. Kotarbiński, *Historyczna wiadomość o kolegiacie skalbmierskiej*, „Pamiętnik Religijno-Moralny” 10 (1850), s. 405–437.

⁴⁰ Zob.: D. Olszewski, *Historiografia diecezji kieleckiej (XIX–XX wiek)*, [w:] *Nauka i oświata a społeczności lokalne na ziemiach polskich w XIX i XX wieku. Prace ofiarowane Profesorowi Adamowi Massalskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. W. Caban, Kielce 2003, s. 39 i n.

⁴¹ J. Woroniecki, *Podstawowe myśli filozofii św. Tomasza*, „Ateneum Kapłańskie” 15 (1918), s. 132–184; A. Koperska, *Pogląd św. Tomasza z Akwinu na nauki świece*, [w:] tamże, s. 74–80.

⁴² A. Mańkowski, *Z dziejów parafialnych diecezji chełmińskiej*, „Zapiski TNT” 1908, z. 1, s. 2–15.

⁴³ Przykładowo: J. Wiśniewski, *Dekanat opatowski*, Radom 1907; tenże, *Dekanat konecki*, Radom 1913; tenże, *Dekanat miechowski*, Radom 1917; tenże, *Dekanat opoczyński*, Radom 1913. Oprócz tego typu broszurowych wydawnictw, autor ten publikował niewielkie artykuły w lokalnych gazetach. Zob.: J. Fidos, D. Olszewski, *Ksiądz Jan Wiśniewski 1876–1943. Życie i działalność*, Kielce 2000.

⁴⁴ W. Osterloff, *Jak uczono w pewnej szkole klasztornej lat temu przeszło tysiąc*, „Przegląd Pedagogiczny” 1904, nr 19–21; tenże, *Traktat o wychowaniu w XIII w.*, „Przegląd Pedagogiczny” 1905, nr 8. Zob.: H. Nowakowski, *Waldemar Osterloff (1858–1925)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1965, nr 2, s. 201–206.

Istotnym wkładem polskich czasopism w popularyzowanie wiedzy na temat średniowiecznego szkolnictwa i wychowania były publikowane w nich recenzje oraz przeglądy badań. Na łamach „Pamiętnika Literackiego” w latach 1887–1918 ukazało się sporo recenzji prac dotyczących średniowiecznego szkolnictwa. Aleksander Brückner recenzował pracę A. Karbowiaka *Dzieje wychowania i szkół w Polsce*⁴⁵ oraz tegoż *Studia statystyczne z dziejów Uniwersytetu Jagiellońskiego*⁴⁶, a także studium K. Morawskiego *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego*⁴⁷. Z kolei Stanisław Łempicki dokonał krytycznego omówienia pracy J. Ptaśnika *Kultura włoska wieków średnich w Polsce*⁴⁸, natomiast A. Wojtkowski napisał recenzję książki J. Skoczka *Dzieje lwowskiej szkoły katedralnej*⁴⁹. Jeżeli chodzi natomiast o informowanie czytelnika polskiego o pracach badawczych podejmowanych za granicą, warto zwrócić uwagę na artykuł Stanisława Totkowicza zamieszczony w „Przeglądzie Polskim”⁵⁰. Podobnego przeglądu dokonał, tym razem w odniesieniu do rodzimej historiografii, A. Szczepański⁵¹.

Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego były jednym z najczęściej eksplorowanych tematów badawczych. Niewątpliwym wpływem na to miała sześćsetna rocznica reformy krakowskiej uczelni przypadająca w 1900 r. Przykładem okolicznościowej publikacji na ten temat może być artykuł Romualda Baudouina de Courtenaya zamieszczony w czasopiśmie „Kraj”⁵². Jan Fijałek opublikował tekst poświęcony zagranicznemu żakom w Krakowie⁵³. Z oczywistych względów sporo publikacji z dziejów krakowskiej uczelni zamieścił „Rocznik Krakowski”. Stanisław Krzyżanowski zajął się procesem fundacyjnym kazimierzowskiej Akademii⁵⁴, miejsca pierwotnej fundacji poszukiwał Stanisław Tomkowicz⁵⁵. Z kolei Stanisław Estreicher zbadał kompetencje sądowe rektora-

⁴⁵ „Pamiętnik Literacki” 3 (1890), s. 307 i n.

⁴⁶ „Pamiętnik Literacki” 10 (1897), s. 582 i n.

⁴⁷ „Pamiętnik Literacki” 1 (1887), s. 154 i n.

⁴⁸ „Pamiętnik Literacki” 20 (1907), s. 268 i n.

⁴⁹ „Pamiętnik Literacki” 27 (1914), s. 706 i n.

⁵⁰ S. Totkowicz, *Karta z dziejów oświaty w wiekach średnich wyjaśniona przez najnowsze badania niemieckie*, „Przegląd Polski” 1884, nr 2.

⁵¹ A. Szczepański, *Szkoły i wychowanie w Polsce. Przegląd historyczny od najdawniejszych do najnowszych czasów*, „Tygodnik Wielkopolski” 1873.

⁵² R. Baudouin de Courtenay, *Uniwersytet Jagielloński w ciągu pięciu wieków istnienia*, „Kraj” 1900, nr 21, s. 7–21.

⁵³ J. Fijałek, *Z dziejów humanizmu w Polsce 1. Niemcy w uniwersytecie krakowskim w XV i XVI w.*, „Przegląd Literacki” 1 (1887), s. 257 i n.

⁵⁴ S. Krzyżanowski, *Poselstwo Kazimierza Wielkiego do Awinionu i pierwsze uniwersyteckie przywileje*, „Rocznik Krakowski” 4 (1900), s. 1–111.

⁵⁵ S. Tomkowicz, *Ślady Uniwersytetu Kazimierzowskiego?*, „Rocznik Krakowski” 5 (1901), s. 183–195.

rów⁵⁶, natomiast Franciszek Klein zaprezentował wyniki studium architektonicznego akademickiego kościoła św. Anny⁵⁷.

Przegląd tematyki publikacji skłania do wyodrębnienia również działu poświęconego historii ustawodawstwa kościelnego, zwłaszcza w aspekcie ustawodawstwa szkolnego. Wiedzę na temat działalności ustawodawczej Soboru Laterańskiego IV, który przyczynił się do daleko idących przemian w polskim szkolnictwie, popularyzował Stanisław Kętrzyński⁵⁸.

Nauka historyczna w XIX w. zaczęła dostrzegać rolę kobiet w przeszłości, co skutkowało pierwszymi publikacjami poświęconymi dziejom kobiecej edukacji. Jednym z pionierów tej tematyki w Polsce był Władysław Chomętowski, piszący na łamach warszawskiego „Wieńca” oraz leszczyńskiego „Przyjaciela Ludu”⁵⁹.

Interesowano się również różnymi aspektami kultury mieszczańskiej i wpływem szkolnej edukacji na życie mieszczan⁶⁰. Niewiele natomiast było publikacji z zakresu filozofii wychowania. Kazimierz Lutosławski dokonał porównania filozofii wychowania antycznego i średniowiecznego, silniej zresztą akcentując św. Tomasza z Akwinu niż Arystotelesa⁶¹. Poniekąd z historią wychowania łączy się artykuł E. Porębowicza poświęcony życiu dworskiemu w epoce średniowiecza⁶².

Dokonana analiza skłania do sformułowania kilku wniosków. Pomimo swobodnego kultu średniowiecza w dziewiętnastowiecznej kulturze, widocznego również w początkach wieku XX, liczba publikacji prasowych na temat szkolnictwa i wychowania wieków średnich wydaje się być niewielka. Widoczna jest przewaga monografii nad artykułami naukowymi. Co istotne, prace te publikowane były na łamach rozlicznych czasopism, często o zasięgu lokalnym czy regionalnym i w niewielkich najczęściej nakładach. W czasopiśmie naukowych wydawanych przez polskie towarzystwa naukowe o zasięgu ogólnopolskim (czy ściślej: kolportowanych na terenach wszystkich zaborów) spostrzec można istotną przewagę historii politycznej nad historią kultury, w tym oświaty

⁵⁶ S. Estreicher, *Sądownictwo rektora krakowskiego w wiekach średnich*, „Rocznik Krakowski” 4 (1900), s. 249–267.

⁵⁷ F. Klein, *Akademicki kościół św. Anny w Krakowie. Studium architektury*, „Rocznik Krakowski” 11 (1909), s. 51–63.

⁵⁸ S. Kętrzyński, *Wiadomość o udziale Polski w IV Soborze Laterańskim*, „Przegląd Historyczny” 3 (1906), z. 1, s. 139 i n.

⁵⁹ W. Chomętowski, *Niewiasty XIV wieku. Ustęp z dziejów obyczajów średniowiecznych*, „Wieńiec” 1872; tenże, *Obraz życia panien z XV w.*, „Przyjaciel Ludu” 1838.

⁶⁰ A. Kraushar, *Życie domowe mieszczaństwa warszawskiego w wiekach dawnych*, „Przegląd Historyczny” 17 (1913), z. 2, s. 225–238; z. 3, s. 334–367.

⁶¹ K. Lutosławski, *Rozwój dziecka według Arystotelesa i św. Tomasza*, „Wychowanie w Domu i Szkole” 1914, nr 4, s. 338 i n.; nr 5, s. 463 i n.

⁶² E. Porębowicz, *Teoria średniowieczna „miłości dwornej”*, „Pamiętnik Literacki” 3 (1890), s. 505 i n.

i wychowania. Zwraca także uwagę ogromne zróżnicowanie poziomu publikowanych prac – od dzieł wybitnych, wciąż jeszcze zachowujących istotne walory naukowe, po prace przyczynkarskie, często wątpliwej jakości merytorycznej, pisane przez amatorów. Prac tych jednak nie należy pomijać w badaniach, bowiem zawierają sporo materiału źródłowego utraconego obecnie w wyniku działań wojennych.

Na koniec sformułować należy jeszcze jeden wniosek dotyczący kwerend bibliograficznych: publikacji poświęconych średniowiecznemu szkolnictwu było znacznie więcej niż wskazują dotychczasowe opracowania, a domyślać się można także, że badania prasoznawcze prowadzone w przyszłości dostarczą nam kolejnych, zapomnianych opracowań.